

A Tudományos Gyűjtemény és a nevelés

A 18. század utolsó évtizedeiben kibontakozott hazai magyar nyelvű sajtó már kezdetől fogva rendszeresen és bőségesen foglalkozott pedagógiai témákkal. Első nemzeti nyelven kiadott újságjainkban csakúgy, mint a legrégebb irodalmi és enciklopédikus jellegű folyóiratainkban számos neveléssel kapcsolatos cikket, közleményt találunk, hiszen a lapokat behatóan foglalkoztatták a felvilágosodás korának alapvető problémái, s így természetesen, az oktatással és a neveléssel kapcsolatos kérdések is. De míg eleinte inkább csak kisebb-nagyobb e témát érintő közleménnyel találkozunk az első magyar lapokban, a hazai felvilágosodás korának második szakaszától kezdve megszorodtak lapjainkban az elméleti pedagógiai témájú írások, a reformkorban pedig folyóiratainkban már tudományos igényvel készült pedagógiai tanulmányok is olvashatók. E felvilágosodás- és reformkori periodikákban hatalmas, mindeddig kiaknázatlan forrásanyag rejlik, amely a magyar neveléstörténeti kutatások szempontjából, de egyszersmind folyóirat-irodalmunk jellegének, és mélyebb tartalmi megismerésének vonatkozásában is alapvető fontosságú.

E tekintélyes, és nagyrészt feltáratlan anyagból a tudományos igényvel íródott tanulmányokat mutatjuk be. Ezek az írások a magyar pedagógiai szakirodalom korai alkotásai, hiszen a szaktudomány hazai elterjedésénél is figyelembe kell venni azt az általánosnak mondható jelenséget, hogy az új eszmék és irányzatok legtöbbször első ízben a folyóiratokban jelentkeztek. Míg a szakkönyveket – amennyiben egyáltalán léteztek – még a korábbi korok eszméi hatották át, a többnyire haladóbb folyóiratok és általában az időszaki sajtó már a modernebb eszmék követői voltak. Ezért is mindenképpen indokoltnak látszik e forrásanyag feltárása, hiszen általa, a neveléstörténeti és sajtótörténeti tanulságokon kívül, általános eszmetörténeti és tudománytörténeti ismereteink is gyarapíthatók.

Tudományos igényű elméleti pedagógiai írásokat számos reformkori folyóiratunk közölt. A *Felső Magyar Országai Minerva*, a *Tudománytár*, az *Erdélyi Híradó* melléklapja, a *Nemzeti Társalkodó*, de az *Athenaeum*, az *Életképek* és más lapok is foglalkoztak e témával.

A *Tudományos Gyűjtemény*, első enciklopédikus jellegű fővárosi folyóiratunk, fennállásának huszonnegy éve alatt, közel száz nevelésügyi kérdésekkel foglalkozó tanulmányt közölt.

A kortárs nemzetközi, de elsősorban a német pedagógiaelméleti szakirodalom jeles képviselőinek művei ismertek voltak Magyarországon. A *Tudományos Gyűj-*

teményben publikáló magyar szerzők a filantropizmus és a neohumanizmus, valamint Pestalozzi pedagógiai eszméit próbálták népszerűsíteni, de igen erősen törekedtek arra is, hogy a reformkorban olyannyira előtérbe került nemzeti nevelés eszméjével, a magyar tannyelv követelésével ezeket összeegyeztessék. Nem szolgálai módon közvetítették tehát át a külföldi elméleti pedagógia új áramlatait, hanem igyekeztek azokat a hazai viszonyokra alkalmazni, a hazai igényekhez és elvárásokhoz közelíteni. Mivel Európa nyugati területein a pedagógiai gondolkodás egyre inkább tudományos jelleget öltött, szilárd filozófiai alapokon nyugodott, hazai szerzőink is igyekeztek gondolataikat tudományos rendszerességgel kifejtetni.

Áttekintve a *Tudományos Gyűjtemény*ben az 1817 és 1841 között megjelent nevelésügyi vonatkozású írásokat, három jelentős témacsoportot fedezhetünk fel. A lap már első számától kezdve közölt olyan pedagógiaelméleti írásokat, amelyek a kor tudományos színvonalán álltak. Részben e folyóirat hasábjain zajlott le az első hazai pedagógiai sajtóvita Pestalozzi nevelési elveiről és módszeréről, 1817-ben. Ezt követte a nők művelődésének kérdéseiről 1823-ban kezdődött, nagy vihart kiváltó vita, és ezzel párhuzamosan, szintén éveken át, a *Tudományos Gyűjtemény* is helyt adott a magyar tanítási nyelvért folyó reformkori küzdelmeket támogató elméleti írásoknak. Érdeemes számszerűen is áttekinteni a témacsoportok jelenlétét a folyóiratban. Közülük 12 a magyar nyelv iskolai használatának kérdéseit boncolgatja, 16 tanulmány foglalkozik a nevelés és oktatás általános elveinek, a tananyag tartalmának, a tantárgycsoportok egymáshoz való viszonyának kérdéseivel, 8 általános oktatáspolitikai, 11 nőnevelési problémákkal, a többi pedig az oktatás- és nevelésügy egyéb kérdéseivel.

Ha ismertetni és értékelni szeretnénk a *Tudományos Gyűjtemény* nevelésügyi tanulmányait, tartalmi szempontból kell röviden áttekintenünk a különböző témacsoportokkal foglalkozó írásokat.

A 19. század második évtizedében a német neveléstudósok mellett Pestalozzi működése, újszerű elvei és nevelési rendszere gyakorolta a legnagyobb hatást a magyar nevelésügyre.

A magyar sajtó hasábjain 1816-ban jelent meg az első híradás Pestalozziról, a tanítvány, Váradi Szabó János, tollából, aki 1810-ben közel egy évet töltött Pestalozzi intézetében, Yverdonban. A rövid, de igen határozottan Pestalozzi elveit helyeslő cikk hatalmas sajtóvitát váltott ki, amely egyeseket nyilvános, másokat magánjellegű állásfoglalásra készítetett.

Folnesics Lajos, aki ezekben az években Budán leánynevelő intézetet tartott fenn, a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi első számában „Észrevételek a Pestalozzizmus ellen”¹ címmel hosszú tanulmányt tett közzé, amelyben annak a „szent kötelességének” ad hangot, hogy felhívja honfitársai figyelmét Pestalozzi neve-

¹ FOLNESICS Lajos: *Észrevételek a Pestalozzizmus ellen.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1817. I. 83–100.

lési eszméinek veszedelmes voltára. A szerző Niemeier 1810-ben Halleban megjelent munkájára² hivatkozik, amelyben a német pedagógus sorra veszi a Pestalozzi-féle nevelés előnyeit és hátrányait. Niemeier véleménye az, hogy a legnagyobb érdeme a módszernek a tervszerűség, a rendszerességre és szemléletességre törekvés. Elismeri azt, hogy a növendékek az olvasásban és a nyelvi tárgyakban valóban gyorsabban haladnak másokhoz képest. Ám hangsúlyozza azt is, hogy Pestalozzi módszere nem új, és ami a legnagyobb baj, mivel „szemléletre” épül, „nem lehet a Religióra és a Morálra alkalmaztatni”, pedig szerinte ezek szolgálnak a nevelés alapjául. Niemeierrel együtt Folnesics is vallja: „Pestalozzi Methodusa Materialismusra vezet a Religióban és a Morálban.” A tanulmány további részeiben a szerző részletesen kifejti, mennyire káros és erkölcsromboló az, ha a gyermek kizárólag azt fogadja el igaznak, amit a maga szemével lát, amit „megszemlélt, megszámlált és megmért.” Kifejti, hogy Pestalozzi nevelési rendszere alapvetően hibás, mert nála háttérbe szorul „a tiszta keresztény hit”. Kifogásolja a szemléltetés túlzásait Pestalozzi módszerében, mert ezek alapján a növendék mindenről maga kíván meggyőződni, és nem fogadja el a tekintély, főleg a vallási tekintély eddig bevett gyakorlatát. Folnesics szerint Pestalozzi és követői a tiszta erkölcs és az igazi hit ellenségei. Tanítványaik semmivel sem tudnak többet, mint a hagyományos módszerek szerint nevelkedő társaik, sőt lelkük, hitük és erkölcsük súlyosan károsodnak.

A cikk vitára készítette a nevelésügy iránt érdeklődő magyar szakembereket. A *Tudományos Gyűjtemény* következő számában Schedius Lajos egyetemi tanár, a pesti evangélikus népiskolák felügyelője válaszolt a Pestalozzi ellen felhozott vádakra³. Abból indul ki, hogy aki erkölcstelenséggel és vallástalansággal vádolja a svájci nevelőt, az „Pestalozzi metódusát sem egészen, sem pedig igaz értelme és lelke szerint nem esméri.”⁴ Schedius Pestalozzi műveiből vett szó szerinti idézetekkel bizonyítja, hogy Pestalozzi elméleti és gyakorlati munkássága vallásos alapokon nyugszik. Tételről tételre cáfolja Folnesics állításait, és végül leszögezi, Pestalozzi nemcsak elméleti műveiben, hanem a gyakorlatban is bizonyította, hogy módszere racionálisan gondolkodó, de egyben erkölcsös és vallásos emberek nevelését eredményezi.

² NIEMEIER, August Hermann: *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern und Schulmänner*. Halle, 1796. A mű, mely számos kiadást ért meg, nagy hatást gyakorolt a 19. század első felének német pedagógiájára, és Magyarországon is ismert volt. Ürményi József már 1812-ben ajánlotta tanulmányozását. Később átdolgozott formájának magyar fordítása is megjelent: *Nevelés és Tanítási Tudomány. A szülék a házi és oskolai tanítók számára az austriai oskolák állapotját is szem előtt tartván, a 6. kiadás szerint kidolgozta Chimaini Leopold, és a magyar nevendékek szükségéhez alkalmaztatta Ángyán János. I–II*. Pest, 1822–23.

³ SCHEDIUS Lajos: *A pestalozzizmus ellen való észrevételekről*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1817. II. 115–121.

⁴ SCHEDIUS Lajos: *A pestalozzizmus ellen való észrevételekről*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1817. II. 116.

A Pestalozzi nevelési módszerének értékelésével foglalkozó sajtóvita túlnőtt hazánk határain. 1817. áprilisában jelent meg A bécsi *Chronik der Österreichischen Literatur* című lap 1817. 29. száma⁵ szemlélte a *Tudományos Gyűjtemény* addig megjelent számait, és többek között foglalkozott a Pestalozzi vitával is. A bírálat alapvetően elítéli Folnesics nézeteit, és védelmezi Pestalozzi elméletét és nevelési gyakorlatát.

Folnesics a *Tudományos Gyűjtemény*ben ismertette a bécsi lap bírálatát⁶ és nem értett egyet annak megfogalmazásával, amely szerint ő „Pestalozzi Methodusát az ő lelke szerént egészen meg nem értette”. Itt is hangot adott korábbi véleményének, hogy a svájci pedagógus módszere erkölcsromboló és károsan hat a gyermekek vallási érzületére. A folyóirat következő számában pedig nagy összefoglaló tanulmányban⁷ fejtette ki nézeteit a kérdés filozófiai háttéréről, elemezve Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi „materializmusát”, amely egyenesen a vallástalansághoz, az erkölcsök romlásához vezet.

Közben a *Hesperus* című brünni tudományos közlöny 1817. évi 22. számában megjelent egy cikk egy névtelenségbe burkolódzó magyar szerző tollából, aki éles szavakkal ítélte el a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségét, mert egyáltalán helyt adott a Pestalozzi ellenes véleményeknek. Erre a cikkekre reagált a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője Fejér György.⁸ Igaza tudatában határozottan megfogalmazta, hogy a folyóirat célkitűzéseinek megfelelően helyt ad mindenféle véleménynek, azoknak is, amelyek nem értenek egyet Pestalozzi nevelési elveivel, és azoknak is, amelyek azokat célravezetőnek tartják.

A *Tudományos Gyűjtemény*ben az 1817. év elején kezdődött Pestalozzi-vita tehát májusban lezárult, de hazánk pedagógia iránt érdeklődő szakembereit még sokáig foglalkoztatta a kérdés.

A 19. század első felének jeles európai szerzői pedagógiaelméleti írásaikban, filozófiai alapokra támaszkodva, tudományos rendszerességgel foglalkoztak a nevelés céljának megfogalmazásával, a nevelés különböző területeinek körülhatárolásával, és egymásra való hatásuk tárgyalásával. Hazai szakembereink is igyekeztek ezt a rendszert a magyar nyelvű pedagógiaelméleti szakirodalomban követni.

⁵ Chronik der österreichischen Literatur vom 9-ten April 1817. Nro.29.

⁶ FOLNESICS Lajos: *A Tudományos Gyűjtemény Recenziója a Külföldön.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1817. IV. 142–148.

⁷ FOLNESICS Lajos: *Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1817. V. 44–90.

⁸ *Kinyilatkoztatás a Tudományos Gyűjtemény ügyében.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1917. V. 140–142. E helyen kell kiigazítanunk egy tévedést. A szakirodalomból jól ismert, hogy 1817. október végéig Fejér György szerkesztette a folyóiratot, tehát az V. kötet megjelenése idején, májusban is. Kazinczy soha nem volt a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, mint ahogyan azt Mészáros István írja tanulmányában. MÉSZÁROS István: *Pestalozzi és a magyarországi nevelésügy.* = Helikon 1984. 2–4. sz. 262.

A hegeli filozófia alapjain áll a Németországban tanult Warga János⁹ nagy-körösi professzor, aki a *Tudományos Gyűjtemény*¹⁰ hasábjain fejtette ki a nevelés elméletére vonatkozó nézeteit. Nézete szerint az emberi lélek kifejlődése, tökéletesedése, a tudományos nevelés által történik. Warga a hegeli terminológiát használva mutatja meg, miként emelkedik fel lelkünk a tudat, öntudat és eszmék egymást követő lépcsőin, vázolja „ismerő tehetségünk phaenomenológiai rövid szerkezetét”, majd a „fejtendő lelki tehetségek”, az értelem, érzelem és akarat viszonyáról beszélve megállapítja, hogy a két utóbbi az ismerő tehetségből származik. Az érzés és akarat az „ismerő tehetségre való visszahatás nélkül ferde irányt vesz”. A fejtendő tehetségeknél tehát az értelemé legyen a főszerep. Minthogy a test és a lélek kölcsönhatásban vannak, a nevelőnek a testre és a különböző lelki tényezőkre, egyaránt nagy gondot kell fordítania. Hibáztatja az egyoldalú lelki nevelést, hiszen a testi erők gyengeségéből számos lelki baj keletkezhet. A testi és lelki tehetségeket kifejtő eszközök a tudományok. Ide tartoznak az elemi tárgyak, az olvasás, az írás, a számolás, a rajz és alaktan elemei, az erkölcsi elbeszélések, a bibliai történetek, az ének, a vallási ismeretek, továbbá a föld- és természetrajz, a gazdálkodás- és jogismeret. Az iskola művelődési anyagát tehát Warga Pestalozzi, és a filantropisták nyomán állapítja meg. A tanulás alapja a megértés – vallja a szerző – tehát azt javasolja, hogy a tárgyakat ne mechanikusan, hanem az értelmet fejlesztő módon tanítsák. A latint később, csak a gimnázium felsőbb osztályaiban kellene tanítani, amikor már az értelem a reál tárgyak tanulása során eléggé kifejlődött. Warga neohumanista szellemben fogalmazza meg az iskola célját is, amikor azt mondja: nem lehet elvárni az iskolától, hogy mindenre megtanítsa és felkészítse, hanem az iskolának szilárd erkölcsi elvekkel, és józan, önálló gondolkodással felvértezve kell kibocsátania növendékeit az életbe.

Egy Órhegyi jegyű szerző szerint¹¹ a nevelésnek hármas feladata van: testi, értelmi és erkölcsi. Helyesen állapítja meg, hogy a három irány nem választható el egymástól, mert kölcsönhatásban vannak. A testi nevelést főleg a testnek, a lélekre gyakorolt vonatkozásaiban vizsgálja, az embernevelés sajátos célját az akarat fejlesztésében látja. Kívánja azonban, hogy ez szoros kapcsolatban álljon az értelem képzésével, mivel értelem nélkül senki sem lehet valóban erényes. Nem elég az erkölcsi törvény iránti hajlam: ismerni kell az erkölcs törvényeit. A szerző tehát, az erkölcsi nevelésben is a fő súlyt az értelem fejlesztésére helyezi. A szív és ész pallérozására legbiztosabb eszköznek az „észtant” és a vallást tekinti. Minden iskolában tanítani kellene még a számtant, az embertant, és

⁹ Warga János (1804–1875) sárospataki tanulmányainak befejezése után a berlini egyetemen tanult matematikát, fizikát, filozófiát és nevelést. Egyike volt Hegel első magyarországi követőinek. A nagy-körösi református kollégiumban tanított, 1839-ben megszervezte a tanítóképzős osztályokat a gimnázium keretein belül, 1855-ben önálló tanítóképzőt alapított. 1835-től volt levelező tagja a Magyar Tudós Társaságnak.

¹⁰ WARGA JÁNOS: *Nevelési elvek*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1837. X. 42–61.

¹¹ ÓRHEGYI: *A nevelés*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1839. X. 33–55.

a különböző természettudományokat. Ezekkel érhető el a nevelés célja: az erény és boldogság. Kívánja továbbá az állampolgári ismeretek oktatását, hiszen az embernek a társadalom tagjaként erre nagy szüksége van. Egy polgári államban a „közjó és közboldogság” úgy érhető el, ha a tanulók jövődő hivatásuknak, foglalkozásuknak megfelelő képzésben részesülnek. Ezért többféle iskolatípust tart szükségesnek, népiskolát, ipariskolát, kereskedelmi iskolát, katonai iskolát, leányiskolákat és a magasabb tudományok tanulására felkészítő iskolákat, vagyis a gimnáziumokat. A nevelés sikere a tanítás módszerétől és eszközeitől is függ. Mint a tárgyak a növendék jövődő hivatásához, úgy módszer is a növendék korához, egyéniségéhez s a tárgyak természetéhez igazodjon. Helyes a szerzőnek az a megállapítása, hogy minden tárgy oktatásának külön módszere van. A tanítást a gyakorlattal kívánja összekötni, gyakorlatias szellemű nevelést sürget.

Peterka József, orvos¹² a nevelés elméleti kérdéseivel foglalkozó tanulmányában, annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a nevelés hatalom, ettől függ az ember sorsának alakulása. Pestalozzi nyomán fogalmazza meg a nevelés célját, amely nem más, mint az erkölcsi tökéletesség, amelyre csak az ösztönök felett való uralkodás által juthat el az ember. Helyesen állapítja meg, hogy a nevelés nem idomítás, hanem a lélekre ható tervszerű és célirányos tevékenység. A szerző, mint orvos, nagy jelentőséget tulajdonít a testi nevelésnek, hangsúlyozza, hogy ez minden egyéb alapja. Kitér a nőnevelés kérdéseire is, hiszen szerinte az édesanya a talpköve, alapvető meghatározója a nevelésnek, ezért olyan fontos, hogy a leányok is megfelelő, nemzeti szellemű, értelmi és erkölcsi nevelésben részesüljenek. Különösen lényeges ez Magyarországon, ahol a leányok nagy része külföldi nevelőnők által vezetett intézetekben nevelkedik, ahol a nemzeti szellem nem érvényesülhet.

Ángyán János¹³ szerint is a nemzeti és polgári fejlődés legfőbb eszköze a nevelés. A kisgyermekkorai nevelés hatása kitörölhetetlen a gyermek lelkéből, és ezért az anyák a nemzet nevelői – vallja.

A reformkori folyóiratok, így a *Tudományos Gyűjtemény* is sokat foglalkozott a nyilvános és házi nevelés kérdéskörével. A legtöbb szerző a nyilvános iskolai nevelést tartja célravezetőbbnek, hiszen a gyermek itt szerezhet kellő tapasztalatokat a társadalomba való beilleszkedéssel kapcsolatban. Ebben az időszakban azonban a nyilvános iskolázás mellett még jelen volt az a gyakorlat, különösen főuraink körében, hogy fiaikat otthon neveltették. A leányok túlnyomó többsége pedig egyáltalán nem járt nyilvános iskolába. A házi nevelés elvei, a jó nevelő megválasztásának kritériumai számos szerzőt foglalkoztattak ezekben az években.

Kovacsóczy Ádám tanulmányában a házi nevelés során elkövetett hibákról fejtette ki véleményét.¹⁴ Nézete szerint a házi nevelésben mind a szellemi, mind az erkölcsi tulajdonságok fejlesztésének egyformán kell érvényesülnie, hiszen a

¹² PETERKA József: *Elmefuttatás*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1825. VIII. 88–96.

¹³ [ÁNGYÁN János] A. J.: *A Nemzetiség és a Kultúra*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1827. II. 23–41.

¹⁴ KOVACSÓCZY Ádám: *Észrevételek a Házi nevelésben gyakran elkövetett hibákról*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1825. IX. 31–47.

kettő egysége nyomán fejleszthetünk igazán értékes embert. A szerző nem helyesli a gyermekek elkényeztetését, hibáik elkendőzését. Hangsúlyozza, hogy a gyermek hibáira rá kell mutatni, ha szükséges, dorgálással, sőt büntetéssel kell azokat korrigálni. A testi fenyítés alkalmazásától azonban óvja nevelőtársait, felhívja figyelmüket, hogy ahhoz csak elkerülhetetlen esetekben, súlyos erkölcsi vétség elkövetése esetén folyamodjanak. Hangsúlyozza, hogy még a magas társadalmi állású gyermekeket is minden esetben meg kell tanítani a saját személyükkel és hétköznapi teendőik ellátására. Elítéli a filantropisták által helyesnek tartott játékos tanulást. Nézete szerint a gyermeknek pontosan tudnia kell, mikor tanul és mikor játszik, bár maga is szükségesnek tartja, hogy a gyermek ne gyötrelmek között, hanem jó hangulatban, kedvvel tanuljon. Szól a házi nevelők sokszor igen megalázó és kiszolgáltatott helyzetéről, több társadalmi megbecsülést követelve nekik.

Kovacsóczy cikkének megjelenése után két évvel ismét előkerült a házi nevelés témaköre a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain. Ferenczy János,¹⁵ aki korábban báró Laffert Vincze fiai, Antal és Ignác mellett házi nevelőként működött, nagy pedagógiaelméleti tájékozottságról valló cikkében¹⁶, kapcsolódva az előzőekben Kovacsóczy által kifejtett gondolatokhoz, annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a házi nevelők felelőssége óriási, több megbecsülést, a szaktudásuknak megfelelő bánásmódot érdemelnének. Hangsúlyozza, hogy a nevelő tekintélyt a gyermekek előtt a szülőknek is erősíteniük kell. Végigtekintve a nevelés folyamatán, a szerző abból a rousseau-i elvből indul ki, hogy az első három évben az anyának kell gondozni a gyermeket. Kitér az anyatejjel történő táplálás, a szoros érzelmi kötélék kialakításának fontosságára. Hangsúlyozza, hogy az első években ne alkalmazzunk kényszert a nevelésben, engedjük érvényesülni a gyermek akaratát. Nézete szerint a harmadik életévtől kezdve veheti át a nevelő a kisgyermek nevelését, de természetesen a szülőkkel együttműködve. A nevelés két legfontosabb területéről fejt ki véleményét, az erkölcsi (amelybe beletartozik az intellektuális és a morális nevelés) és a természeti (testi) nevelésről. Az erkölcsi nevelés legelső feladata, hogy a gyermek akaratát úgy formáljuk, hogy az a „jóra hajlandóvá” váljon. A nevelőnek el kell érnie, hogy a gyermek engedelmes legyen, de ne kényszer hatására, hanem önként. Ennek egyik eszköze a szoktatás és a jó példa. Az erkölcsi törvényeket korán kell a „gyermek szívébe csepegtetni”. Ezért van szükség arra, hogy erkölcsi mesék, beszélgetések, pé-

¹⁵ Ferenczy János születési idejét nem ismerjük. Iskoláit Szombathelyen végezte, majd 1801-től Pesten folytatott jogi tanulmányokat, és közben báró Laffert Vincze fiai mellett nevelősködött. Baráti köréhez tartozott Horvát István, Révai, Virág Benedek, és Schedius Lajos. Később ügyvédként működött, verseket írt. Földrajzi tankönyvét (*Közönséges geographia, melyben a földnek matematikai, természeti, és leginkább politikai állapotja a legújabb változások után elő adatik*. Pest, 1809.) amely később több kiadásban is megjelent, széles körben használták. 1836-ban halt meg.

¹⁶ FERENCZY: *Némely észrevételek a férjfi gyermekek házi neveléséről a tapasztalás, s néhány Fenék törvényeknek (Principiumoknak) megállapítása a józan okosság szerint.* = Tudományos Gyűjtemény 1827. VIII. 43–63.

dázatok segítségével neveljük. A nevelők és a szülők figyelmébe ajánlja Campe és Salzmann ilyen jellegű munkáinak magyar fordításait. Az értelmi nevelésről szólva német szerzők nyomán azt javasolja, hogy a rendszeresség a legfontosabb. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a tanítás és a játék változzék, a gyermek ne fáradjon el az állandó munkában. Mint a filantropisták követője, Ferenczy nagy figyelmet fordít a testi nevelésre. A „természeti” vagy testi nevelés a testi erők gimnasztikai gyakorlatok és játékok által történő fejlesztéséből áll. A nevelésnek egyik oldalát sem szabad elhanyagolni – vallja – a harmóniára kell törekedni. Ideálja az ép test és a szilárd erkölcsi jellem. Hazánkban olyan pedagógiai intézmények létrehozását tartja szükségesnek, mint Németországban a Salzmann, és Svájcban Pestalozzi-félék. A szerző legfőbb érdeme, hogy felismeri a tervszerűség jelentőségét a nevelésben, és a nevelői eljárások elvszerű megalapozását követeli a házi nevelés területén is.

Kanya Pál, a pesti evangélikus gimnázium igazgatójának tanulmánya¹⁷ azt fejtegeti, hogy a gyermek nevelésének csecsemőkorban kell kezdődnie. A szülőknek hatalmas a felelőssége, hiszen alapvetően az ő feladatuk a gyermekek nevelése, a házi nevelők és a nyilvános iskolák tanítói csak erre az alapra építhetnek. A szerző Pestalozzi szellemében nyilatkozik a nevelői pályáról, ahol elengedhetetlen a belső elhivatottság. Csakis úgy lehet magas szellemi és erkölcsi tulajdonságokkal felvértezett tanítói kar egy országban, ha nemzeti tanítóképzőket állítanak fel, ahol már a leendő tanítókat is nemzeti szellemben nevelik, és megismertetik őket a legkorszerűbb pedagógiai elvekkel.

Bár számos írás foglalkozott a házi nevelés kérdéseivel, a legtöbb reformkori szerző mellett szállt síkra, hogy minden, (a magasabb társadalmi osztályokhoz tartozó) gyermek nyilvános iskolába járjon, hiszen a házi nevelés során nem, csakis az iskolai közösségben szerezhethet megfelelő tapasztalatot kortársakkal történő együttlét és együttműködés területén, amely alapja a társadalmi beilleszkedésnek.

A népiskolákban folyó nevelés és oktatás korszerűsítésének kérdése reformkori folyóirataink állandó témája volt. Bár a liberális nemesi ellenzék a reformországgyűléseken folyamatosan napirenden tartotta a népoktatás ügyét, annak alacsony színvonalához, korszerűtlenségéhez nem férhetett kétség. Az egykorú dokumentumok jelzik, hogy országszerte kevés volt a népiskolák száma, a városi iskolákban hatalmas volt a zsúfoltság, olykor 100–120 gyermek tanult egy-egy tanteremben. A tanítók nemcsak pedagógiailag voltak képzetlenek, hanem kiszolgáltatottan, nagy nélkülözésben éltek. Ilyen körülmények között a népiskolákban folyó oktatás színvonala igen alacsony volt, az oktatás tartalma, módszerei rendkívül sok kívánnivalót hagytak maguk után, nem is beszélve a nevelésről, melyre a mostoha körülmények miatt aligha jutott idő a legtöbb népiskolában.

¹⁷ KANYA PÁL: *Oskolákat s tanítókat érdeklő egyveleges gondolatok.* = Tudományos Gyűjtemény 1826. V. 77–84.

Csató Pál¹⁸ az elemi nevelés-oktatás elveit sorakoztatja fel a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent tanulmányában.¹⁹ Megállapítja, hogy hazánkban a tanuló ifjúság kétharmada nyilvános iskolába jár, egyharmada pedig otthon tanul. Az elemi szintű oktatás hazánkban igen nagy hiányosságokat mutat. A tananyag kiválasztásában alig érvényesül valamiféle tervszerűség, a tanítás módszerei is elavultak, hiszen értelem nélküli memorizálást követelnek, amely a gyermek kedvét elveszi a tanulástól. A szerző véleménye szerint az oktatásban lépésről-lépésre kell haladni. Mivel a 6–12 éves gyermeknél csupán a szemléltető és emlékezőtehetség fejlődött ki, világos, hogy a gyermek számára az „érzéki ideák” a leghatékonyabbak. A természettudományos tárgyak, a geometria elemei, a számtan az írás, az olvasás, az ének és a rajz mind az érzéki ideákra épülnek, tehát fiatalabb korban ezeket kell tanítani. Az erkölcstan meghaladja a kisgyermeki értelmet – vallja a szerző, és Rousseau nyomán, nem helyesli a vallástan korai tanítását sem.

1832-ben jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*²⁰ (valószínűleg Guzmics Izidor bakonybéli apát tollából) egy jelentős neveléseméleti tanulmány a falusi gyermekek neveléséről. A szerző megállapítja, hogy hiába jelenik meg rendeletek sora az oktatásüggyel kapcsolatban, ha a gyakorlatban szinte semmi haladás nem történik, hiszen nincsenek meg a feltételek. A népnevelés nagyon elhanyagolt állapotban van – vallja a szerző. A falusi gyermekek többsége évente csak két-három hónapig jár iskolába, mert munkájukra számítanak a szülei. Hangsúlyozza, hogy minden egyes polgárnak, így a falusi gyermekeknek is szükségük van a műveltségre, a tudomány a köznép számára is hozzáférhető kell hogy legyen. A falusi népnek nem elég már az írni-olvasni tudás, és a vallás alapvető tanainak ismerete. Szükség van az iskolákban az egészségtani ismeretek, az állat- és növénytan, a földrajz és a hazai történelem tanítására is. Azonban nem elegendő a tananyag kiszélesítése, hanem egy falusi tanítónak azzal is tisztában kell lennie, hogy „a tananyagot mi módon, micsoda eszköz, bánás, reáhatás által lehet” a gyermekeknek a legjobban megtanítani. A szerző sürgeti a jó anyanyelvű tankönyvek bevezetését és több tanítóképző felállítását hazánkban.

¹⁸ Csató Pál (1804–1841) iskoláit Nagyváradon végezte, majd az egri és a pesti központi papnevelő intézetben folytatott teológiai tanulmányokat. 1823-ban elhagyta a papi pályát és 1824-től 1826-ig jogot hallgatott. Főúri házakban 1826-tól 1828-ig a Batthyány majd a Chernel családnál nevelősködött, emellett újságíróként is tevékenykedett. Helmecey mellett részt vett a *Jelenkor* szerkesztésében, majd 1835-ben a *Rajzolatok* segédszerkesztője lett. 1832-ben az akadémia, 1837-ben a Kisfaludy-társaság választotta tagjai sorába. 1837-ben a *Hirnök* segédszerkesztője lett. 1841-ben halt meg Pozsonyban. Nevelői működése alatt és később is számos a nevelésüggyel kapcsolatos, köztük pedagógiaelméleti cikket és tanulmányt tett közzé a korabeli lapokban. Színműírói munkássága is jelentős.

¹⁹ CSATÓ PÁL: *Az elementaris oktatásnak nevelésbeli principiumai.* = Tudományos Gyűjtemény 1830. I. 23–38.

²⁰ [GUZMICS Izidor?] G-cs: *Rövid észrevételek a falusi nevelésről.* = Tudományos Gyűjtemény 1832. II. 92–110.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik Nagy Károly cikke,²¹ aki a természettudományok oktatásának megkezdését már elemi fokon bevezetné. A természettudományok tanításában az asztronómiából kíván kiindulni, és csak ezután következne a lakóhely közvetlen környezetének megismerése. Az egészségtan, a földrajz, a természetrajz, a kémia, a mezőgazdaságtan és a technológia alapjait már a 10–12 éves gyermekeknek is ismerniük kell. A szerző azt vallja, hogy a természettudományok tanulása alkalmassá teszi a gyermeket a társadalmi élet problémáinak megoldására. Minden tanuló egységesen tanulja meg a mindenki számára hasznos ismereteket, és csak erre az általános alapra építve léphessen tovább a gimnáziumba. A klasszikus nyelvek helyett a modern nyelvek ismere-tére, különösen a német nyelvre van szükség.

Edvi Illés Pál²² celldömölki evangélikus. lelkész is a népnevelést fejlesztését tartja a nemzet felemelkedése szempontjából a legégetőbb teendőnek. A falusi népiskolák tantárgyai között a legfontosabbak az írás, az olvasás, a számolás, az értelemgyakorlatok, az erkölcstan, az egyházi és világi énekek. Emellett azonban tanítani kell a fizika, az állat- és növénytan, a földrajz, a polgári törvények, a gazdaságtan, az egészségtan, a hazai történelem alapjait is. Mindenkiből anynyit, amennyi a falusi gyermek számára hasznos és megemészthető. A szerző egy későbbi tanulmányában²³ azt hangsúlyozza, hogy az értelmi nevelésnek két fő dologra kell tekintettel lenni: az egyik, hogy a gyermek figyelmét felhívjuk az őt körül velő dolgokra; a másik, hogy szüntelen foglalkoztassuk, akár tanulás-sal, akár játékkal. Az értelmi nevelés célmeghatározásában tehát Pestalozz-it követi. Jól látja, hogy a gyermekben lévő aktivitást állandóan ébren kell tartani. Rousseau hatását mutatja az a kívánsága, hogy gyakran rajzoljuk a gyermekek elé az emberek nyomorúságát, vigyük őket szenvedőkhöz, nélkülözőkhöz, „hogy szíveikben részvétet ébresszünk s felkeltsük a segítség vágyát”. Hangsúlyozza azonban, hogy nevelői tapintat nélkül a legjobb módszer is „csak fényes dió marad.” Vagyis Edvi Illés Pál szerint a legjobb módszer is hiábavaló nem kel-lően felkészült tanító kezében. Rámutat a tanításban a szubjektív tényezőnek, a nevelői személyiségnek nagy fontosságára.

Láttuk, hogy a legtöbb reformkori pedagógiai elmélkedő az elemi szintű népokta-tás részének tekinti a természettudományok oktatását. Erre az alapra épülhet-ne rá a gimnáziumi természettudományos képzés, vallották sokan, annak ellenére, hogy ezekben az években még mindig hangsúlyosan vetődött fel az a kérdés, kell-e egyáltalán a gimnáziumokban reál tárgyakat oktatni, és hogy a humán- és reál tárgyak milyen arányban kerüljenek be a tanrendbe.

Nemcsak az oktatás tartalma, hanem a nevelés és oktatás módszerei is szá-mos reformkori szerzőt foglalkoztattak. Az oktatás módszereire vonatkozó egy-

²¹ NAGY Károly: *A Természettudományok korábbi tanítása szükségességéről.* = Tudományos Gyűjtemény 1832. VIII. 65–72.

²² EDVI ILLÉS Pál: *Még valami a népiskolákról.* = Tudományos Gyűjtemény 1833. XII. 57–62.

²³ EDVI ILLÉS Pál: *Tükrötskék az oskola tanítói élet köréből.* = Tudományos Gyűjtemény 1835. IX. 35–53.

korú nézeteket foglalja össze Székely Sándor „A tanítás talptételei” című értekezésében.²⁴ Véleménye szerint csak azt kell tanítani, ami „a gyermek tehetségeihez és életidejéhez van mérsékelve, és a mi által cálarányos tanítás mellett részvétel serkentetik fel öbenne. Valamig tehát a gyermek még az érzékiség esztendejében van, csak olyan tárgyakkal kell foglalatoskodtatni, mellyek ő benne külső és belső érzést ébresztenek fel, és megfoghatók.”²⁵ Fel kell kelteni a gyermek érdeklődését is, vallja Székely, hiszen a tanítvány érdeklődése, aktív részvétele nélkül a tanítás „hatós nem lehet”. Kerülni kívánja a tanulásra való kényszerítést, mert „minden tanulás beli kedv megfójtathatik ez által”. A legfontosabbnak azonban azt tartja, hogy „a tanítás minden egyes tárgyaiban a könnyebbekről a nehezebbekre, az altételes ismeretekről a magasabbakra grádicsenként emelkedjék a tanító, és az erőket cálarányosan gyakorolja.”²⁶

Lovász Imre orvos külön tanulmányban hívja fel a nevelők figyelmét a testi fenyítéssel kapcsolatos problémákra,²⁷ az iskolás gyermekekkel való szelídebb bánásmódra. Cáfolja azt általánosan elterjedt nézetet, hogy a testi fenyíték nélkülözhetetlen eszköze a tanulás serkentésének, az erkölcsök javításának, a tanítói tekintély fenntartásának. A testi fenyítéssel együtt járó félelem csak növeli a tanulás iránti ellenszenvet. Tanítóink legtöbbje, nem ismerve a figyelem felkeltésének módját, ennek hiányát testi fenyítéssel akarja pótolni. A szerző nézete szerint szelídebb eszközökkel inkább célt lehet érni. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a testi fenyíték sokféleképpen kárt tehet a gyermek egészségében. A különböző temperamentumú gyermekek is különféleképpen reagálnak a verésre. Orvosi szempontból tekintve a kérdést, hibáztatja, hogy iskoláinkban nincs rendszeres testgyakorlás, a tantárgyak között nem szerepel az egészségnevelés. Greskovics Ágoston²⁸ szerint is nagyon fontos a testnevelés, amelyre az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani iskoláinkban.

Külön tanulmányban foglalkozik Kun Tamás a nevelés legfontosabb tényezőjével, a nevelővel.²⁹ A nevelő éljen hivatásának, legyen művelt és tapasztalt. A nevelés nem kézi mesterség, mit néhány száraz szabály követése által mechanikusan lehetne végezni, de nem is kizárólag elméleti tudomány, aminek ismeretét csakis könyvekből lehetne elsajátítani. A neveléstudomány „inkább praktikus, mint teoretikus tudomány” – vallja a szerző, tehát sohasem lehet azt mondani, hogy már ismerjük a nevelés minden titkát. A jó nevelőnek mind elméletileg, mind gyakorlatilag állandóan tökéletesítenie kell magát. Felsorolja a jó nevelő

²⁴ SZÉKELY Sándor: *A tanítás talptételei*. = Tudományos Gyűjtemény 1823. IV. 32–50.

²⁵ Uo. 41.

²⁶ Uo. 48.

²⁷ LOVÁSZ Imre: *A tanuló gyermekekre nézve gyakoroltatni szokott testi fegyitékről orvosi és philologusi szempontból tekintve*. = Tudományos Gyűjtemény 1835. I. 46–65.

²⁸ GRESKOVICS Ágoston: *A rendes kifejlődés és a célirányos nevelés alapvonatai*. = Tudományos Gyűjtemény 1836. XI. 29–91.

²⁹ KUN Tamás: *A nevelőben megkívánható tulajdonok és föltételek*. = Tudományos Gyűjtemény 1840. X. 74–98.

tulajdonságait: gyöngédség, szeretet, békétűrés. A nevelő ne legyen szeszélyes, ne legyen kevély, gúnyolódó. Bölcsen kell jutalmaznia és a büntetnie. A fegyelmezésnél tekintetbe kell venni az időt, körülményeket, a gyermek egyéniségét, a tett súlyát. A fenyítés ne váljék mindennapivá, szeszélyből, felhevülten, soha ne büntessen a nevelő. A jutalmazás ne legyen gyakori, mert hitelét veszti. Győzze meg a nevelő növendékét arról, hogy a jócselekedet kötelesség, s hogy legnagyobb jutalom az a tudat, hogy jót tehetünk.

A nevelés és oktatás általános elméleti kérdései mellett a lapok és folyóiratok, így a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain is folyt a küzdelem a reformkor évtizedeiben az iskolai oktatás magyar nyelvűségéért. A reformkorban a magyar nyelvnek a latinnal szemben való uralomra juttatása egyik fő feltétele volt a nemzeti-polgári átalakulásnak, és szorosan összefüggött a függetlenségi törekvésekkel is. Ezért a magyar tanítási nyelv ügye szervesen beépült a liberális nemesi ellenzék politikai programjába. A nyelvújítási mozgalom törekvései, a húszas-harmincas években fejlődésnek induló nemzeti nyelvű tudományosság és szépirodalom, előkészítették a magyar nyelvet az új szerep betöltésére.

A tanítási nyelv kérdésének vitája nemcsak az országgyűlésen, hanem a sajtó hasábjain is nagy intenzitással folyt. Már az 1820-as évek kezdetén számos cikk és tanulmány látott napvilágot újságjainkban és folyóiratainkban, amelyek a magyar nyelv kérdésével általában, és ezzel összefüggésben a magyar tannyelv bevezetésének szükségességével foglalkoztak.

Az egyik ilyen, vitaindító programcikknek is beillő tanulmány³⁰ Mednyánszky Alajos írása, amely a *Tudományos Gyűjtemény* 1822-i évfolyamában jelent meg. A későbbiek során a magyar közoktatásügy reformtervezetében is közreműködő művelődéspolitikus felhívást intéz kora értelmiségéhez és felszólítja őket, fejtsék ki véleményüket a folyóirat hasábjain a magyar nyelv „kiterjesztéséről”. Mednyánszky már 1822-ben kritikusan vázolja a korabeli magyar középiskolák tanulmányi viszonyait, ahol minden tárgyat, köztük a heti két órában oktatott magyar nyelvtant is latinul tanítják. Ugyanakkor külföldi – német, angol és francia – példákkal bizonyítja az anyanyelven folyó képzés hatékonyságát. Kiemeli, hogy ezekben az országokban az összes tárgyat nemzeti nyelven oktatják. Elismeréssel nyilatkozik a hazai református kollégiumokról, ahol már sok tárgyat magyarul oktatnak. Mednyánszky szerint a hazai oktatásügy fejlődésének elsőrendű feltétele a magyar tanítási nyelv bevezetése az iskoláinkban. Az összes tantárgy magyarul történő oktatását szorgalmazza. Miként e korban a nemzeti nyelv ügyéért küzdők közül oly sokan, Mednyánszky is híve a klasszikus műveltségnek, annak megszerzését fontosnak tartja, de elsőrendű feladatként jelöli meg oktatáspolitikusaink számára azt, hogy iskoláinkban a magyar tannyelv kerüljön bevezetésre.

³⁰ MEDNYÁNSZKY Alajos: *Hazafiú gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1822. I. 1–37.

Kiss Sámuel, 1827-ben közzétett értekezésében kifejti,³¹ hogy a magyarság leginkább a nevelés terén maradt hátra az európai nemzetek sorában. Hogy mi ennek az oka? Az hogy „a latán (!) nyelvnek olly igen rabjai vagyunk” – vallja. A szerző tehát kárhóztatja a latin nyelv iskolai egyeduralmát. Nézete szerint felesleges kint jelent a gyermekeknek a latin tannyelv. „Magyarul kellene az iskolákban tanítani” – követeli. Az a véleménye, hogy a latin nyelv tanítását a retorikai osztályban kellene kezdeni, tehát semmiképpen sem nyolc éves korban. A szerző a Herder-féle középiskola híve, amelyben a latin nélküli alapépitmény fölé emelkedik humanisztikus tagozat. A latin nyelv tanításának célja a nagy klasszikus írók megismertetése. Az erkölcsi nevelés hiányosságait is a latin nyelv helytelen oktatására vezeti vissza Kiss Sámuel. Ifjaink durvák és nyersek és ezt magyarosnak tartják. Nincs bennük „finom esztétikai érzés s nemes indulat”. Hiába tanulják sok-sok éven át a latin nyelvet – nem olvassák a klasszikusokat, hirdeti a neohumanista elveket valló magyar pedagógus.

Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik Antal Mihály „Gondolatok honni Magyar nyelvünk terjesztésének némely eszközeiről” című tanulmánya³², amelyben arról ír, hogy jobban terjedne, fejlődne a honi nyelv, ha az ifjúság legalább néhány tantárgyat magyarul tanulhatna. Szomorúan állapítja meg, hogy gimnáziumainkban a magyar nyelv grammatikáját is latinul tanulják a magyar ifjak. Helyesli Mednyánszky Alajosnak azt a javaslatát, hogy a nemzeti nyelven való tanítás már az első osztályokban elkezdődne néhány tárgy esetében, majd a magyarul oktatott tárgyak száma szaporodna. De Antal Mihály ennél tovább lépne. Nézete szerint semmi sem indokolja azt, hogy az egyetemi szintű jogi és orvosi tanulmányok ne folyhassanak magyarul. „Polgári létünk boldogsága kívánja törvényeinket minél közönségesebben tudni, így van ez az orvosi tudományokkal is testi létünkre nézve... Nints tudomány, mellyet ártana élő nyelven tanítani, nemzeti nyelvünk pedig képes a műveltségnek tetemes elfogadására.”³³ – vallja határozottan a szerző.

1828-ban Czuczor Gergely – aki ebben az időben gimnáziumi tanárként működött – „A Magyar Nyelv állapotja Gymnasiumainkban” című sokat idézett tanulmányában³⁴ megismétli és összegezi a fentieket. Czuczor Gergely nem helyesli a latin nyelvnek az iskolákból való kiiktatását, de azzal sem ért egyet, hogy a nemzeti nyelvet csak, mint egy mellékes tárgyat tanítsák. „Soha egy szándékban nem voltam, s nem is lehetek azokkal, kik a római nyelvet vagy kiirtani iskoláinkból vagy csak félszegűen tanítani javallják; ... de ugyan azokkal sem tarthatok, kik elegendőnek vélik, ha nemzeti nyelvünk csak futólag, minden

³¹ N. A. Kiss Sámuel: *Miben van még a Magyar hátra leginkább?* = Tudományos Gyűjtemény 1827. II. 3–15.

³² ANTAL Mihály: *Gondolatok honi magyar nyelvünk terjesztésének némely eszközeiről.* = Tudományos Gyűjtemény 1827. IX. 61–110.

³³ Uo. 85.

³⁴ CZUCZOR Gergely: *A Magyar Nyelv állapotja Gymnasiumainkban.* = Tudományos Gyűjtemény 1828. X. 72–83.

nagyobb gond és sürgetés nélkül, mintegy függelék gyanánt terjesztetik olykor ifjaink elébe, nem különben valamely idegen plántánál, melyet midőn írott-képen szemlélünk sem virágja illatját sem gyümölcse ízét nem érezhetjük.”³⁵ A szerző ismerteti a magyar nyelv iskolai oktatásának 1791 utáni helyzetét, valamint a II. Ratio hiányosságait. Nagyon elítéli, hogy csak heti két órában tanítja a gimnázium a magyar nyelvet. Az órákon az osztályok tanulói együtt tanulnak egy teremben, így a hatékonyság nem is lehet magas. Milyen a magyar nyelv sorsa iskoláinkban? – teszi fel a kérdést. „Taníthatnak reá deákjaink, sőt mondhatom, kínoztatnak a száraz Grammatika tanulásával, de mind ennek maiglan igen csekély sikerét láthattuk”³⁶. A sikertelenség okai között emlegeti a jó nyelvtanok hiányát, valamint a tanításban tapasztalható rendszertelenséget. Helyteleníti iskoláink azon eljárását, hogy a hazai és kortárs írók ismertetésére nem fordít kellő gondot. A száraz grammatizálás miatt „nyelvünk virága illatát sem gyümölcset” nem érzi az ifjú. Czuczor nagyon elítéli, hogy a magyar irodalmat nem oktatják az iskolában. Ő is az elsők között van, akik követelik a kortárs magyar költők és írók tárgyalását a gimnáziumban. Károsnak tartja, a korabeli iskolákban még általános szokást, hogy a tanulóknak latinul kell egymással beszélni. Czuczor utal Mednyánszky 1822-es tanulmányára, elfogadja javaslatait. A tanulókat magyarul kellene tanítani minden tantárgyra, magyarul kellene egymással társalogniuk, meg kellene ismerniük a magyar irodalmat. Mindez hamarosan szép eredményt hozna, vallja a költő.

Horváth József Elek tanár³⁷ kora iskolai nevelésének problémáiról ír a *Tudományos Gyűjtemény* 1829. évfolyamában. Erőteljesen elítéli a nemzeti iskolai latin tanítást, hiszen hat-hét évi tanulás után a tanulók latinul sem írni, sem beszélni nem tudnak. Ennek a szerző szerint elsősorban az az oka, hogy a latin nyelvtant is latinul oktatják. Horváth követeli, hogy a latin nyelvtant magyarul tanítsák a hazai iskolákban. Külföldi példákra hivatkozik, ahol anyanyelven tanítják a latint és így módon eredményesebbnek tűnik az oktatás. Külföldön célszerűen tanítják a latint, mert ott nem a száraz grammatizálás az uralkodó módszer, hanem a klasszikus írók műveinek alapos megismerése a cél. A szerző a neohumanisták, főleg Herder nyomán azt kívánja, hogy azoknak, akik az alsóbb osztályok elvégzése után gyakorlati pályára lépnek, a latin helyett szükségesebb és hasznosabb ismereteket tanítsanak az iskolákban. Az alapfokú oktatást a szerző tehát latin nélkül képzei el, és ezt követően az ötödik iskolai évtől kezdve tanulnának a gyermekek latint, de más módszerrel, mint eddig. A nemzeti művelődésnek azonban legfontosabb eszköze a magyar nyelv alapos tudása. Éppen ezért van szükség magyar tannyelvre az iskolában, és jó magyar nyelvű tankönyvek kiadására minden tantárgyból.

³⁵ Uo. 73–74.

³⁶ Uo. 77.

³⁷ HORVÁTH József Elek: *Az iskolai Nevelésről Magyarországon.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1829. I. 75–100.

Edvi Illés Pál azt vallja, egy tanulmányában,³⁸ hogy már az örökértékű klaszszikusok kedvéért is érdemes tanulni a latin nyelvet. Hibáztatja azonban a latin tanítási nyelvet és főleg azt, ahogyan hazánkban a latin nyelvet tanítják. Neohumanista szellemben fogalmazza meg azt a kívánságát, hogy kezdőknek minél kevesebb nyelvtant tanítsanak. Helytelennek tartja azt az eljárást, hogy a gyermekekkel előbb betanultatják a szabályokat, amiket pedig példákból kellene levezetni. Nézete szerint holt nyelvet nem lehet, de nem is kell az elemi iskolákban tanítani. Sürgeti, hogy előbb anyanyelve nyelvtanát tanulja a gyermek s csak azután a latin grammatikát. Edvi Illés Pál is, hasonlóan kortársaihoz, erőteljesen hangsúlyozza azt a kívánságot, hogy vezessék be a magyar tannyelvet iskoláinkban.

Széchy Ágoston Imre piarista lelkész, aki a bécsújhelyi katonai akadémián a magyar nyelv tanáraként működött, az anyanyelv tanítása szükségéről szól Pestalozzi szellemében, a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain.³⁹ A sikeres oktatás feltételeit Pestalozzi nyomán a következőképpen állapítja meg Széchy Ágoston: az oktatás során igen lényeges az analízis és szintézis összekapcsolása, a fokozatosság. Mivel a fogalmak képzése és közlése szavak által megy végbe, a tanulónak érteni kell a tanítás nyelvét. A szerző szerint a 9–10 éves gyermekek még nem tudnak sokáig figyelni, anyanyelvükön is – szerinte – csak gépiesen, minden gondolkodás nélkül beszélnek. Ezért az iskolába kerülő gyermekeket mindegyikük előtt a tanulásra kell képessé tenni, azaz arra kell törekedni, hogy az anyanyelvet kellően értsék. A nyelvet úgy kell tanítani, hogy a gyermekek a beszéd által gondolkodni, a gondolkodás által beszélni tanuljanak. Vagyis a szerző a Pestalozzi-féle beszéd- és értelemgyakorlatok meghonosítását kívánja hazai iskolákban. Ez azonban csak anyanyelven valósítható meg. A latin és görög nyelvre erre nem alkalmas, tanításuk az anyanyelv ismerete nélkül csak idővesztés. A szemléltetés elvének a nyelvtanításban is érvényesülni kell. Az iskolában mindennek ellenkezője történik, a módszert a szerző „szellem-tikkasztónak” nevezi. Több ismeretet nyerne az ifjúság, ha az elemi iskolákban az anyanyelvet célszerűen tanítanák.

A *Tudományos Gyűjtemény* az elméleti pedagógiai, és az anyanyelven történő oktatást követelő tanulmányok közzététele mellett a korszak egy másik igen fontos pedagógiai kérdését – a nőnevelés reformjának szükségességét – feszegető írásoknak is teret adott. Az 1820-as évek elején, előbb a *Tudományos Gyűjtemény*, majd más folyóiratok hasábjain indult nőnevelési vita éveken át tartott. Sokféle vélemény fogalmazódott meg a nők hivatásával, közéleti szereplésével, magasabb fokú művelődésével kapcsolatban. A hozzászólók legfőbb érdeme az, hogy felhívták a figyelmet erre a fontos kérdésre.

³⁸ EDVI ILLÉS PÁL: *Növendék fiúknak miért és hogyan kell tanulni latinul.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1839. VI. 3–13.

³⁹ SZÉCHY ÁGOSTON IMRE: *Az anya-nyelv tanítása szükségéről s módjáról.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1839. VI. 49–82.

A *Tudományos Gyűjteményben* a nőkérdéssel foglalkozó írások sorát 1821-ben Szép János tanulmánya nyitja meg, amelynek címe: „Elmélkedés az Asszonyi Nem Taníttatásáról”.⁴⁰ A szerző régebbi és kortárs szakirodalom alapján azt próbálja bizonyítani, hogy a nők is képesek ugyanazokat az ismereteket elsajátítani, mint a férfiak. Véleménye szerint: „Testi és lelki, vagy elméleti tehetségre nézve nem alábbvalók az Asszonyok a férfiaknál. Ollyan lélek, ollyan ész, lakik az Asszonyokban, mint a férfiakban.”⁴¹ Hosszadalmasan bizonygatja, hogy már kisgyermekkorban azonos képzést kell biztosítani a fiúknak és a lányoknak, hogy a későbbiekben a tehetséges lányok a tudományok és művészetek különböző területein ugyanúgy kibontakoztathassák képességeiket, mint a fiúk. Számos példát hoz arra, hogy külföldön ugyanúgy, mint hazánkban vannak képzett, tudományokat művelő nők. A következő évben, 1822-ben a *Hasznos Multságok* című lap hasábjain látott napvilágot Kultsár István cikke „A Leánykák házi neveléséről” címmel.⁴² Kifogásolja, hogy a leányok és asszonyok már nem elégszenek meg a csendes visszavonult házi élettel, otthoni foglalatosságokkal. A nők multságokba járnak, a pipere, a tánc, a regények olvasása köti le idejüket. A szerző véleménye szerint a helytelen nevelés az oka ennek. A leányokat otthon kell nevelni – vallja. Elég, ha az elemi ismereteket elsajátítják, ezen kívül csak a házi teendőket kell nekik alaposan megtanulniuk, másra nincs is szükség. A szerző mélységesen elítéli a hazánkban külföldiek által fenntartott divatos leánynevelő intézeteket, amelyekben semmi hasznos ismeretre nem tesznek szert a növendékek, „de a haza Nyelvét, a Magyar sem tanulják meg”. Takáts Éva, Karacs Ferenc rézmetsző felesége a *Tudományos Gyűjteményben* Kultsár István cikkéből kiindulva,⁴³ fejtette ki véleményét a kérdéstről. Kultsár véleményétől eltérően, Takáts Éva nem a lányok otthoni neveltetésében látja a problémák megoldását, hanem a nemzet tulajdonában lévő, korszerű ismereteket anyanyelven oktató nevelőintézetekben. Ő is elítéli kora divatos, külföldiek által fenntartott intézeteit. Takáts Éva tehát „a polgári szerkesztésű”, „nemzeti karakterrel bíró” intézetek felállítását sürgeti, amelyekben magyar anyanyelvű tanárok magyarul tanítanak. Véleménye szerint ezekben az intézetekben elme kiművelésére, a szív formálására és művészi ízlés kifejlesztésére kell törekedni. Takáts Éva nem írt arról, milyen anyagi forrásokból valósíthatók meg a nemzeti nőnevelő intézetek, de leánya, Karacs Teréz visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy édesanyjának voltak erre vonatkozó elképzelései, amelyeket családi, baráti körben gyakran fejtegetett. Azt kívánta, adóztassanak meg minden 30 és

⁴⁰ SZÉP JÁNOS: *Elmélkedés az asszonyi nem taníttatásáról*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1821. IV. 22–60.

⁴¹ Uo. 55.

⁴² KULTSÁR ISTVÁN: *A leánykák házi neveléséről*. = *Hasznos Multságok* 1822. III. 220–223; 225–228.

⁴³ TAKÁTS ÉVA: *Némelly észrevételek Kultsár István Urnak azon Értekezésére, melyet az 1822. Esztendő második felében közöl a Leánykák Házi neveléséről*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1822. XII. 36–42.

50 év közötti agglagényt, elsősorban a katolikus papságot és a hadsereg tisztjeit, és ebből az összegből hozzanak létre leányok nevelésére szolgáló intézeteket.⁴⁴

Takáts Éva a következő évben még két írást adott közre a *Tudományos Gyűjtemény*ben a nők művelődésének kérdéseiről.⁴⁵ Ezekben művelt nőtársait írói munkára buzdítja. A főrangú hölgyeknek felhívja a figyelmét arra, hogy ne a jótékonykodás és a szegényeknek való alamizsnaosztás legyen a fő tevékenységük, hanem mentse meg a szegényeket attól, hogy erre rászoruljanak. Építessenek iskolákat, ahol képzett iskolamesterek vezetésével minden 7–12 éves fiú és leány az elemi ismeretek mellett a háziipari, és földműveléssel kapcsolatos összes gyakorlati ismeretet megszerezheti.

Takáts Éva forradalminak számító nézetei heves ellenállást váltottak ki. Egy névtelen szerző erőteljesen fellépett a nők közéleti, irodalmi törekvéseivel szemben.⁴⁶ Véleménye szerint a nő ne lépjen ki a számára rendelt körből, „A pennát bízva a férfijakra, a Könyvirók, Criticusok sorába ne törekedjék. Jusson eszébe a páva tollba öltözött Szajkó... Ne kössön fegyvert az oldalára, se ne politizáljon: hanem neveljen Gracchusokat a Hazának.” A cikk megjelenését követően olyan szerteágazó és heves vita indult meg, amely évekig lázban tartotta a reformkori közvéleményt. Takáts Éva is válaszolt a támadásra.⁴⁷ Éles hangon ítéli el azokat, akik a nők művelődéshez való jogát megkérdőjelezzik. Támadja azokat a férfiakat, akik kizárólag feleséget és anyát kívánnak látni a nőkben, nem pedig gondolkodó, értelmes művelt lényt. Sötét képet fest azokról a nőtársairól, akik képtelenek önálló gondolkodásra, akiknek összes idejét csak a háztartás és a gyermeknevelés tölti ki, akik semmi más iránt nem érdeklődnek. Bebizonyítja, hogy az ilyen műveletlen, szüklátóköri nők még alapvető feladatukat, a gyermeknevelést is rosszul végzik: „Az olyan asszonyoknak gyermek nevelése, a kiknek gondolkodások csak a házi körben határozatnak, nem lehet kívánni, hogy tovább menjen a testi nevelésnél. Rendszerint csak annyira is szoktak menni ebben, hogy gyermekeiket jól meghízalják, mert felőlök való gondoskodások nem igen mehet feljebb annál, hogy ételek és tiszta ruhájok legyen, mikor szükséges, és a kotsi el ne tapodja, vagy a kutba ne essenek.” Takáts Éva szerint a bajok gyökere az, hogy nincsenek hazánkban olyan leánynevelő intézetek, iskolák, amelyek korszerű műveltséget nyújtanának a leányok számára.

1826-ban és a következő évben egyre többen kapcsolódtak be a nők művelődési jogairól folyó vitába. Egy névtelen szerző lelkes hangon követeli a nők

⁴⁴ KARACS Teréz: *Emlékezés kedves szüleimre*. In: HARMATH Lujza: *Magyar írónők albuma*. Bp. 1890. 184.

⁴⁵ TAKÁTS ÉVA: *Egy két szó a házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1823. VIII. 68–87. TAKÁTS ÉVA: *Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotjáról*. = *Tudomás Gyűjtemény* 1824. VI. 71–88.

⁴⁶ K. J.: *Mi a Pedantizmus?* = *Tudományos Gyűjtemény* 1824. XII. 69–79.

⁴⁷ TAKÁTS ÉVA: *Egy Barátnémhoz irt levelem Nemünk ügyében*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1825. XI. 62–77.

nemzeti szellemű nevelését, magasabb szintű képzését.⁴⁸ Egy másik szerző, Sebestyén Gábor a Szentírásból kiválasztott szövegek alapján azt próbálta bizonyítani, hogy a nőknek nincs joguk a politikai, tudományos, irodalmi életben részt venni, hiszen a bibliai szövegek is tiltják számukra ezt.⁴⁹ Erre válaszképpen egy névtelen szerző ellenkező értelmű textusokat gyűjtött össze a Bibliából, és közzétette őket a *Tudományos Gyűjtemény* 1826. évi VI. kötetében.⁵⁰ Két fiatal író, Szontágh Gusztáv és Kiss Károly közös írásukban⁵¹ azt fejtegették, hogy a magasabb műveltség és az írói hivatás nem gátolja az asszonyokat abban, hogy hagyományos, tehát háziasszonyi és anyai kötelezettségeiknek is eleget tegyenek. „Az ember rendeltetése, kötelességei és jogai nemre való tekintet nélkül egyenlők” – vallották a szerzők.

Sebestyén Gábor támadására maga Takáts Éva is hamarosan válaszolt a folyóirat hasábjain.⁵² a Bibliából vett és eltorzítva magyarázott érveket sorra megcáfolja, majd felteszi a kérdést kora tudós férfiúinak. Ha olyan büszkék a tudományok művelésének egyedül őket megillető privilégiumára, miért nem használják ki ezt a kiváltságot? Miért nem írják meg anyanyelvükön Magyarország történetét, földrajzát, miért nem adnak ki hazánkra vonatkozó statisztikai táblázatokat? Miért nem foglalkoznak azzal, amire szükség van, ahelyett hogy erejüket a nők művelődésének mindenáron való megakadályozására fordítanak? Megfogalmazza azt az alapvető tételt, hogy a női és a férfi intelligencia között nincs különbség. Ha a nők számára biztosítják a férfiakéval azonos művelődési lehetőségeket, akkor a nők is elérhetnek a politika, a tudományok és művészetek területén olyan eredményeket, mint a férfiak.

Az országgyűlési felszólalások visszhangjaként tovább folyt a vita a nők művelődésének kérdéseiről a lapok hasábjain. Kiss Sámuel például egyenes összefüggést mutat ki a leányok nevelésének elhanyagoltsága és hazánk elmaradottsága között.⁵³ Egy másik szerző felvet egy nagyon fontos kérdést.⁵⁴ A leányok nevelésével megbízott külföldi nevelőnők helyett „pallérozott magyar nevelő asszonyokra” lenne szükség – vallja. Nemcsak azért, hogy leányaik nemzeti szellemben nevelkedjenek, hanem azért is hogy szegény, egyedülálló, de képzett nők munkához jussanak, ne szoruljanak kegyelemkenyérre.

⁴⁸ *Mi akadályozza a Hazai Literatura gyarapodását.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. I. 39–44.

⁴⁹ SEBESTYÉN Gábor: *Menyből jött kirekesztő Privilégium.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. II. 124–126.

⁵⁰ A.: *Észrevételek S. G. Menyből jött Privilégiumára.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. VI. 104–108.

⁵¹ SZONTÁGH Gusztáv–KISS Károly Gránátos Hadnagyok: *Bajnoki Hartz Takáts Éva Asszony ügyében az asszonyi nem érdemei s jussaiért.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. VIII. 72–114.

⁵² TAKÁTS Éva: *Barátnémhoz írt második Levelem ismét Nemünk ügyében.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. IX. 73–86.

⁵³ KISS Sámuel: *Miben van még a Magyar hátra leginkább?* = *Tudományos Gyűjtemény* 1827. II. 23–41.

⁵⁴ A. J.: *A Nemzetiség és a Kultura.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1827. II. 23–41.

Természetesen nemcsak a haladó elvek kaptak nyilvánosságot. Egy korábban már latin nyelven megjelent gúnyirat is megjelent a *Tudományos Gyűjteményben*, ahol a „Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsáلكodás ügyében...”⁵⁵ címmel látott napvilágot 1826-ban. A szerző az egész vitát női „csacsiságnak” minősíti, amelyről egy férfinak még csak tudomást sem kell vennie. Még megjelent néhány a női művelődést pártoló és elítélő cikk,⁵⁶ a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, Thaisz András lezárta a nők művelődéséről szóló vitát, amely több éven át foglalkoztatta a közvéleményt. Mivel azonban a témáról mintegy két kötetnyi kinyomtatásra érdemes anyag gyűlt össze a szerkesztőségben, Thaisz előfizetési felhívást tett közzé annak önálló kötetben történő publikálására.⁵⁷ Sajnos a tervezett kötet nem jelent meg.

Ha összehasonlítjuk az 1820-as években, hazánkban a *Tudományos Gyűjtemény* és más lapok hasábjain a nőkérdésről lezajlott vita eredményeit, az ugyanazokban az években külföldön, Angliában, Franciaországban, Amerikában lefolyt ilyen tárgyú vitákkal, elmondhatjuk, hogy a hazai szerzők, ugyanúgy, mint a külföldiek, eljutottak annak a fontos tételnek a megfogalmazásáig, hogy a nők és a férfiak értelmi képességei között nincs különbség. A nőket is megilletik a művelődés terén ugyanazok a jogok, amelyek a férfiakat. Azonban, míg a külföldi nőemancipációs irodalom már ebben az időben is hangsúlyozza a politikai jogok egyenlő gyakorlásának, vagy az egyforma pályaválasztási, sőt hivatalviselési jognak a férfiakra és nőkre egyformán történő kiterjesztését, addig a magyar szerzők mindezeket nagyon bátortalanul vagy egyáltalán nem követelik. Mégis nagy jelentősége volt ennek a vitának, hiszen ekkor fogalmazódtak meg először olyan időszerű követelések, mint az anyanyelvű, nemzeti szellemű, korszerű műveltséget adó leánynevelés, vagy a nőneveléssel foglalkozó szakemberek magas szintű szervezett képzése.

Ha értékelni kívánjuk a *Tudományos Gyűjtemény* pedagógiai írásait, elmondhatjuk: a folyóirat a maga eszközeivel sokat tett a reformkori magyar nevelésügy problémáinak megismertetéséért, sőt a megoldásukhoz is segítséget nyújtott. A haladó elméleti pedagógiai eszmékkal és irányzatokkal foglalkozó tanulmányok közreadásával hozzájárult pedagógiai kultúránk és szaknyelvünk magasabb színvonalra emeléséhez; az anyanyelven folyó oktatást, a magyar tannyelv bevezetését követelő cikkek megjelentetésével elősegítette a közvélemény alakulását a kérdésben, tehát közvetve hozzájárult az 1843–44. évi 9. tc. megszületéséhez, amely kimondta: „az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a ma-

⁵⁵ HOLKO Mátyás: *Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsáلكodás ügyében.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. IX. Szép-Literaturiai Ajándék 129. A gúnyirat korábban megjelent: *Solennia XVI. Bibliothecae Kis Honthianae.* Pesini, 1825. 107.

⁵⁶ GÜNÖSZEBESZ: *Szózat Napkeletről, a magyar férfúi és asszonyi Nem viszonyaik eránt.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. XI. 65–77.; SZIVONYÁNÉ: *Szózat Napnyugtáról.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1827. II. 61–92.

⁵⁷ THAISZ Redactor: *Jelentés a szép Nem Jussainak védelmezéséről.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1827. III. 124.

gyar legyen.” Hasonlóképpen nagy jelentősége volt a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain lefolyt nőnevelési vitának is, hiszen itt fogalmazódtak meg először olyan időszzerű követelések, mint az anyanyelvű, nemzeti szellemű, korszerű műveltséget adó leánynevelés, vagy a nőneveléssel foglalkozó szakemberek magas szintű szervezett képzése.

KATALIN FEHÉR

The “*Tudományos Gyűjtemény*” and the Education

The scientists dealing with the history of education have not paid enough attention to the role of press. In Hungary during the age of the Enlightenment the books were mainly influenced by the ideas of the earlier ages, the newspapers and periodicals followed the more modern ideas.

The Hungarian press was born in the last decades of the eighteenth century. It covered pedagogical topics from the beginning. Many articles on education can be found, both in our first newspapers and in our oldest periodicals. But from the second period of the age of Hungarian Enlightenment, and in the Reformed Age even scientific pedagogical studies appeared in our periodicals.

The author writes about the articles on education published in the *Tudományos Gyűjtemény* (Scientific Collection) (1817–1841). She deals with the press debate on Pestalozzi's ideas in the periodical in 1817. In the first half of the 19th century Latin was the compulsory teaching-language in the Hungarian grammar-schools, and teachers, politicians and scientists tried to draw the attention to this intolerable situation in the contemporary press. The *Tudományos Gyűjtemény* gave place to the battle for the Hungarian teaching-language. The author analyses the debate on the education of girls, which took place in the columns of the periodical between 1823–1830.

The study gives a comprehensive picture on the educational articles of the *Tudományos Gyűjtemény*, which was the most important Hungarian scientific periodical of the first half of the 19th century.